

## ЕТИЧЕСКИЯТ ДЕБАТ И КУЛТУРАТА НА РАСТЕЖА

ЕМИЛИЯ В. МАРИНОВА

*Институт за изследване на обществата и знанието, БАН*

ema\_marinova@abv.bg

## THE ETHICAL DEBATE AND THE CULTURE OF GROWTH

EMILIA V. MARINOVA

### **Abstract**

Nowadays applied ethics with its specific ethical means and ends is an irrevocable part of the new global culture of growth. The ethical debate is one of the successful instruments, which contribute to the realization of its social status and political role in the name of the social progress.

**Keywords:** ethical debate, social status of the applied ethics.

Съвременният етически дебат не е строго академична категория. От една страна той е средство за постигане на познавателни цели и средства, но от друга, като инструмент на приложната етика, който допринася за реализирането на нейния социален статут и политическа роля, има място и в обществения дебат. Съвременният етически дебат е част от глобалната култура на растежа.

Темата за морала е една от най-болезнените в обществения дискусия. Тя не може да бъде заобиколена и пренебрегната. [Лазарова, 2016] Докато има добродетели и пороци, благородство и коварство, добродейание и подлост, великодушие и дребнавост, състрадание и бездушие, съпричастност и безразличие... Докато има добро и зло, а следователно – докато има човешко съобщество.

Социални провокации е имало и ще има. Всяко време си има свои тревоги. Съвременното българско общество се вълнува от „правомерно” взетите бонуси в

държавната администрация, от непремерените действия на органите на реда, от недостига на лекарства и необходимостта от справедливост при разпределението на медицинските ресурси в обществото, от корупционните практики, от морала на политическите партии и политици и т.н. Проявите на нетолерантност и на неразбиране на различието, на чуждостта, на не-своето в българската действителност са разтърсващи. Много често българинът прави своя избор без да разбира позицията и проблемите на другия. Той е чужд на проблемите на донорството, той не разбира различието, той се гнуса от бездомността, той игнорира наркомана, той се плаши от скитника, за него ин-витрото е извратеност, а човекът с увреждания е наказан от съдбата недъгав, свързва имигранта с тероризма.

Това е морализаторският пласт на обществения дебат, който присъства на всекидневно ниво, в медийното пространство, в политическия живот, във всекидневното общуване и т.н. Ще се опитам да погледна зад този пласт и да потърся онези аспекти на етическия дебат които имат отношение към новия социален статут на приложната етика и към новата култура на растежа.

Живеем в общество с висок социален риск. Удържането на този риск е невъзможно без активното участие на етиката. Тя се превръща в решаващ фактор за експертното му преодоляване и за изработването на адекватни управленски решения. Процесите, които са във фокуса на вниманието, са глобални – те са неотменна част на обществения, икономически, технологичен, информационен, социален и пр. напредък. Макар и с известно закъснение те оказват въздействие върху българското общество и инспирират етическо осмисляне на обществения растеж и на средствата за неговото постигане.

Приложната етика преживява своето прераждане, свързано с нейния нов социален статут и с формирането на нови функции, които се определят от някои съвременни изследователи на растежа и устойчивото развитие като „политически“. Новата публична роля на приложната етика е свързана с намирането на работещи решения тук и сега, с избора и следването на социални политики, които целят удържане на рисковете на растежа и в които етическите цели и средства заемат възлово място. [Bayertz, 2002; Маринова, 2015]

Първоначално съвременната приложна етика е академичен проект – по своите форма, съдържание и възпитателни цели. [Маринова, 2015] Етическата дискусия е важен инструмент на този академичен проект и се разгръща на две нива – научно-теоретично и експертно-практическо.

Експертно практическото обговаряне на моралните казуси и избори под формата на дискусия върху теоретични и практически морални дилеми в рамките на етическия практикум и на етическите делови игри [Маринова, 2014] е началният академичен извор. Излизането на приложната етика от нейното начално академично корито и навлизането и в социалните полета дава на етическата дискусия нови хоризонти, освобождава достъпа до обществения дебат, в който, от своя страна, се вливат нови смисли и цели. Етическата дискусия върху морални дилеми, избори, ситуации и експертни предписания разширява социалната си платформа. Дискусията, която в академичния етап се разиграва в академичната форма на етическия практикум и на етическите делови игри навлиза в социалния живот на обществото. Тя самата получава нов социален простор, а общественият дебат бива надарен етически.

Три са основните насоки, в които се разгръща общественият етически дебат във връзка с новия статут на съвременната приложна етика.

Първата е по посока на етическата регулация на неустойчива нормативна среда. При променени реалности, каквито се създават в условията на иновативни процеси, действащата нормативна база е регулативно слаба и не може да обхване пълно социалността. Слабостта на легалните регулативни процеси, от своя страна, дава простор на собствено моралната регулация. Тя засилва своето присъствие, като изборът в условия на социален и етически риск се оказва силно зависим от личния морал. Етиката се вписва в тази нестабилна нормативна среда, за да даде допълнителна подкрепа на моралната регулация в условия на риск. Тя подсилва собствено моралните регулативни процеси, и нравствената норма – по специално, с етически средства. Такива етически средства, които се различават от „неписаните морални закони“, са етическите кодекси и етическите комисии [Миков, 2008-а; Миков, 2008-б], които навлизат във всички дейности, свързани с нагнетяване на социалните и етически рискове. Успешен инструмент е и етическият обществен дебат, който спомага за овладяването на етическите рискове в условия на нормативна нестабилност. Важна

насока в развитието на приложната етика у нас е свързана с нейната нова социална роля в избора решения в условията на биотехнологичен, информационен, биомедицински, екологичен и пр. риск. Етиката е неотменна част от дефинирането на нови социални политики.

Втората насока е свързана със създаването, промяната и хармонизацията на българското законодателство с потребностите на обществения прогрес. Има няколко фактора, които допринасят за преливането на импулси от практическата етика към правото. Единият е потребността от промени в българското законодателство, които да регулират дейностите, свързани с иновативните процеси. Вторият е готовността на българското общество за тези процеси на легализация. Третият е необходимостта от хармонизация на българската иновационна среда и българското законодателство с глобалните тенденции. Взаимосвързаността на тези фактори може да се проследи и илюстрира на примера на биоправото [Ставру, 2014-а; Ставру, 2014-б], което, разгръщайки своя потенциал в предверието на закона, подготвя важни промени в нормативната уредба на биомедицински практики, които до неотдавна са били само научни проекти. Разширяването на етическия дебат в обществото и търсенето на средства и пътища за удържане на етическия риск са сред силните инструменти на този процес.

Третата насока, в която етическият обществен дебат подкрепя новия социален статут на съвременната приложна етика е свързан с общественото промотиране на етическото знание. Осъзнавайки ценността на етическите цели и средства, обществото инвестира в етическото обучение и образование на експертните кадри, на професионалните общности, на менаджерската прослойка и пр., което влива сериозна мотивираща струя в академичното обучение по етика.

Общественият етически дебат е инструмент за реализирането на новата социална роля и политически функции на приложната етика в няколко отношения.

**Първо.** Общественият дебат подкрепя интереса към етическата проблематика, към мисленето за нещата от живота в етически категории – стимулира разширяването на моралното социално и лично пространство и има ориентиращо-дисциплиниращо значение. Преодоляват се тесните представи за морала като за аспект на междуличностните отношения на половете. Осмисля се светът на моралното в неговата

пълнота и многоликост. Обществото осъзнава, че социалният, икономически, технологичен, информационен и пр. растеж на обществото е съпроводено от значими морални рискове, които трябва да бъдат овладени.

**Второ.** Общественият дебат пренарежда приоритетите в живота в полза на моралните смисли – ценностно-ориентиращо и структуриращо значение. Моралните цели и моралната аргументация придобиват по-висок статус в социалната и в личната ценностна йерархия. Така, в резултат от такъв обществен етически дебат за и против аборта, наред с религиозната и прагматическата аргументация, навлиза и етическата, а заедно с нея и убеждението, че моралните съображения не само не могат да се заобиколят, но и имат изключително значение при избора на решение.

**Трето.** Дебатът посредничи между теорията и социалната практика, като „транслира идеи, категории, понятия, цели и пр. от „голямата теория“ към конкретните етически ситуации, казус и избор“. [Bayertz, 2002]

Когато етическата дискусия е академична, тя се реализира в една сравнително тясна, специализирана среда, в която царят изследователският дух и стремежът към познание. Целта е апробиране на теорията и на изследователските хипотези. Субектите, които са ангажирани с етическата дискусия са от научните и академичните среди, както и хора на бизнеса и администрацията, привлечени в етическия практикум и деловата игра. Резултатите също са строго академични – това са публикации в академични и научно-популярни издания.

Смисълът на академичната етическа дискусия е да докаже жизнеността на определени теоретични конструкции.

Когато етическата дискусия е част от обществения дебат, то кръгът на субектите силно се разширява, целите са не само познавателни, но и социални, резултатите – осезаеми за социалната практика. Чрез етизирания обществен дебат етическата теория се превръща в инструмент на социалната практика.

**Четвърто.** Общественият дебат изяснява, обяснява, онагледява и т.н. етическите параметри на конкретната ситуация, разкрива съдържанието на етическите понятия, етическия смисъл на конкретните казуси, моралният товар на очакваните последствия от възможните избори и пр. – има силно изразен когнитивно-познавателен потенциал.

Етическото знание не остава „заклучено“ в рамките на академизма, а е когнитивен инструмент за анализ на конкретната социална среда, нейните рискове и изборът на решения. То се превръща в силно и ефективно средство за преодоляване на реални социални проблеми, за укротяване на рисковете на растежа, за осигуряване на иновативните тенденции. Като излиза от строгите академични рамки, етическата дискусия дава нови когнитивни хоризонти на социалните субекти. От една страна академичното етическо знание е част от експертната практика, свързана с овладяването на рисковете на растежа. То е необходимо в специализираната дейност, където експертите оценяват риска и търсят ефективните решения. От друга страна обаче, жизнеността на етическите средства за въздействие върху рисковете на растежа зависи и от обществените нагласи, респективно – от отношението на всекидневното съзнание към етическите инструменти. Така например етическите кодекси функционират като форма на колективен договор или взаимна договореност. За да може етическият кодекс да изпълнява своята нормативна роля, трябва да има разбиране в социалната общност за необходимостта от неговото съществуване, от една страна и за регулативните му хоризонти (граници), от друга.

**Пето.** Навлизането на етическите цели и средства в обществения дебат по социално значими етически теми има реални социални резултати. Такъв резултат е „разширяването на границите на респект“ в обществото [Тейлър, 2003: 15–28; Singer, 2011], което има огромно значение за повишаването на моралната чувствителност на българина и за неговата търпимост към различията. Държавното устройство, развитостта на гражданското общество, гражданските права и свободи, независимостта на медиите, прозрачността на фискалната политика и пр. създават социалния фон.

Тематичното поле, в което се упражнява диалогичността, е неограничено – права и свободи (граждански, на човека, на детето, на малцинствата, на професионалните общности, и др), политика (позиции, избори, политическа конкуренция и пр.), престъпност и наказание (за и против смъртното наказание, справедливост на наказанието и пр.), биоетика, медицинска етика и деонтология (евтаназия, донорство на органи и тъкани, генномодифицирани храни, права на ембриона, стволови клетки, права на пациента, информирано съгласие, конфиденциалност, здравно осигуряване, достъп до здравни услуги и пр.), медийна политика и журналистическа етика, социална

политика (хора в неравностойно положение, деца в риск, бедност и др.), образователна политика (достъп до образованието, икономически параметри на началното, средното и висшето образование, достъп и условия в детските градини и ясли, конкурсност, финансиране и др.) – колкото по-широко се разпростира общественият дебат, колкото повече институции и единични субекти са ангажирани в него, толкова по-големи са възможностите за осмисляне на правата, свободите, достойнствата, стойността на другия, различия, непознатия, чужденеца и т.н. Готовността на социалните институции за провокирането и воденето на такъв открит диалог е съществен фактор за разширяването на кръга на респекта в обществото.

**Шесто.** Общественият дебат развива моралното мислене на субекта и има формиращ капацитет. Моралното съждение претърпява развитие, което се отразява върху автономността на моралния избор и върху уважението към различните гледна точка, позиция, избор и автономия. Развитието на моралното съждение и на моралното мислене са необходимо условие за моралната реализация на моралния субект и общественият етически дебат е ефективен инструмент в тази насока, което определя неговият висок когнитивно-формиращ капацитет.

Тук основният дебат е по отношение на обхвата на формиращото въздействие. Този дебат започва още в академична среда и се проиграва в условията на академичния практикум и академичната етическа делова игра. Хипотезата, че социалната практика на етично поведение (поведение, регулирано от етични цели и средства) моделира морала на субектите на въпросната социална практика (етическа експертиза) не получава своето потвърждение в лабораторни условия.

Още на теоретично ниво се прави груба грешка, като се търсят гаранции за моралната реализация в практикуването на морален избор. В същото време в теорията има достатъчно убедителни доказателства, че социалната практика на етично поведение не е достатъчно, но е необходимо условие за моралната реализация. Тези доказателства са не само от страна на обективните изследвания на морала, но и от страна на етическата теория, която защитава правото на автономия на субекта на морална дейност. Етическите аргументи са в полза на автономността на моралното решение и на спецификата на морала като социална по своя генезис, но мотивирана от вътрешното морално кредо на субекта на морална дейност изява.

Когато академичната делова игра прераства в реална експертна дейност, а лабораторията се трансформира в социална дейност, изводите, получени в тесните академични рамки на лабораторното изследване се препотвърждават в полето на социалната експертна дейност. Отново се оказва, че етичността на избора е зависим от моралния субект. И няма как да е иначе. Пазител на гаранциите винаги ще е моралният субект. Противното е манипулация, а следователно – отсъствие на морален избор и на морал.

Но за да има морален субект, за да се формира моралната автономия, трябва да се извърви дълъг път и етическият дебат в обществото е част от формиращата културна среда. Тук стигаме до най-силния аргумент в полза на обществения етически дебат, който има отношение към мотивационно-потребностната динамика на субекта.

**Седмо.** Общественият етически дебат има ясно изразено мотивиращо значение – той мотивира мястото на етическите цели и средства в социалния живот на обществото, в овладяването на социалните рискове, в промяната на статуквото чрез въздействие върху нормативната регулация, в търсенето на „меки“ лостове на въздействие. Формира се потребността от етическо знание, експертиза, инструменти, избор, решения. Мястото на етиката в овладяването на рисковете на растежа не се нуждае от допълнителна мотивация във всяка нова ситуация на избор. Обществото, професионалните общности, социалните институции са наясно, че всеки социален риск има свои морални параметри. Навлизането на новите технологии е съпроводено от етически гаранции, които се превръщат в търсен инструмент за укротяване на етическите рискове. На случайно етическите кодекси навлизат най-наред в дейности с повишен социален и морален риск – в сфери, в които иновативните процеси настъпват агресивно и създават сериозен вакуум в нормативната регулация. Промяната в действащата нормативна уредба вече е немислимо без етическа експертиза, без етически корективи. Потребността от етическите регулатори мотивира необходимостта от разширяване и задълбочаване на етическото знание, което дава мощен тласък на академичното обучение по етика.

По отношение на социалния субект динамичните промени засягат: структурата на познавателния процес, като в нея се инкорпорира етическото знание в цялото му многообразие; ценностната структура – отново в полза на статута на етическото;

личните, груповите и обществените нагласи към етическите цели и средства; приоритетите в поведението и мотивацията при избора на решения.

Днес приложна етика с нейните специфично етически цели и средства е неотменима част на новата глобална култура на растежа. Етическият дебат е един от успешните инструменти, които допринасят за реализирането на нейния социален статут и политическа роля в името на обществения напредък.

В същото време достойнствата на етическия дебат, както и на всеки етически инструмент, са лимитирани в рамките на създаването на онази културна среда, която подкрепя обществения прогрес във всяко едно отношение – социално, икономическо, технологично и пр. Като инструмент на новата социална роля на съвременната приложна етика той е причастен към конструирането и отстояването на новите политики, благодарение на които общественият напредък и прогресивното развитие са възможни.

## ЛИТЕРАТУРА

- Bayertz, K.** 2002. Self-Enlightenment of Applied Ethics. In: *Applied Ethics. Practical concepts in Philosophy*. Ruth Chadwick, Doris Schroeder (Eds) Routledge, London, 36 – 49.
- Gert, B. 1984. Moral Theory and Applied Ethics. In: *The Monist*, Vol. 67, N4, 532 – 548.
- Gasper, D.** 2006. Introduction: Working in Development Ethics – a tribute to Denis Goulet. In: *Ethics and Economics* 4(2), 1 – 24.
- Goulet, D.** 1976. On the Ethics of Development Planning. In: *Studies in Comparative International Development*, 11(1), 25 – 43.
- Singer, P.** 2011. *Expanding circle. Ethics, Evolution, and Moral Progress*. Princeton University Press.
- Тейлър, Ч.** 2003. *Изворите на Аз-а. Формирането и модерната идентичност*. С., Издателство Сонм.
- Лазарова, Е.** 2016. Солидарността като нравствена основа на социалния живот, тоест, израз на хуманизъм и уважение към другия. В: *Морал и етика на солидарността в съвременното общество*. С., Фондация „Солидарно общество“.

**Маринова, Е.** Увод. В: *Етика и развитие: българският контекст. Сборник студии.* В.Търново, Фабер, 2015, 9–25.

**Маринова, Е.** 2015. Българската приложна етика – между академизма и практиката. В: *Етика и развитие: българският контекст. Сборник студии.* В.Търново, Фабер, 25–62.

**Маринова, Е.** 2014. Етическият практикум. Делови игри между колеги. В: *Философски алтернативи*, бр. 4, с. 137 – 150.

**Миков, И.** 2008-а. Етическите кодекси между морала и правото. В: *Философски алтернативи*, 3, 83 – 96.

**Миков, И.** 2008-б. Етически кодекси и риск. В: *Етика и социален риск.* В.Търново, Фабер, 208 – 219.

**Ставру, С.** 2014-а. *Видения в Кутията на Пандора. Биоправо. Книга първа. Юридическа митология на човешкото тяло. Флуктуации на правосубектността.* София, ИК Феней.

**Ставру, С.** 2014-б. *Видения в Кутията на Пандора. Биоправо. Книга втора. Мутации при човешката репродукция. Карнавална смърт – правни аспекти.* София, ИК Феней.

**Христова, С.** 2014. *Биоетическите решения.* София, Авангард Прима, 227 с.